# يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر

دىلارا ئىسراپىل     ئىسراپىل يۈسۈپ

قىسقىچە مەزمۇنى: مەلۇمكى، قاراخانىيلارغا ئائىت تارىخىي ماتېرىياللار ناھايىتى كەمچىل
ھېسابلىنىدۇ. ھازىرغىچە بايقالغان قارا خانىيلار دەۋرىگە تەۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى
ۋەسىقىلەربەكمۇ  ئاز بولۇپ، ھازىرچە بىزگە بۇ خىل ۋەسىقىلەرنىڭ يەكەن ۋە مارالبېشى
ناھىيىسى تەۋەسىدىكى توققۇز ساراي خارابىسىدىنلا تېپىلغانلىقى مەلۇم . شۈبھىسىزكى ،بۇ
خىل ۋەسىقىلەر ئەينى دەۋردە پۈتۈلگەن مۇئەييەن قىممەتكە ئىگە بىرىنچى قول تارىخىي
ماتېرىيال بولۇپ، قارا خانىيلار تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى قىممەتلىك ماتېرىياللاردىن
سانىلىدۇ. بۇ ماقالىدە ،يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى      قانۇنىي
ۋەسىقىلەر قەدىمكى قول يازمىلارنى تەتقىق قىلىش ئۇسۇلى بويىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: يەكەن؛ قاراخانىلار دەۋرى؛ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقە.

يېقىندا، بىز مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدىكى توققۇزساراي خارابىسىدىن تېپىلغا
ن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھىساۋات دەپتىرىنىڭ ئىككى پارچە كەمتۈك ۋارىقى(چوڭ
 پارچىسىدا41 قۇر، كىچىك پارچىسىدا 9 قۇر خەت بار) ئۈستىدىكى تەتقىقاتىمىزنى پۈتتى
ۈرگەنىدۇق. گەرچەبىز ھازىرغىچە كۆرگەن يەكەن ۋە مارالبېشى  تەۋەسىدىن تېپىلغان ق
اراخانىيلار دەۋرىگە تەۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھۆججەتلەر مەزمۇن ۋە شەكىل ج
ەھەتتە ئوخشاشمىسىمۇ، بىراق ئۇلارنى خاتىرىلىگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى شەكىل جە
ھەتتىن تامامەن دېگىدەك ئوخشايدۇ (ئۇلاردىكى پەرق بەزىدە 1، ل)، ھەرپىنىڭ قۇيرۇقى

نىڭ شەكلى قاتارلىق كىچىك مەسىلىلەردە كۆرۈلىدۇ).شۇڭا بىز توققۇزساراي قەدىمكى شەھىرى خارابىسىدىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھىساۋات دەپتىرى كەمتۈك ۋاراقلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقات نەتىجىمىزنى ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇشتىن ئىلگىرى، 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قانۇنىي ۋەسىقىلەردىن ئوقۇرمەنلەرنى تولۇقراق خەۋەردار قىلىشنى مۇۋاپىق كۆرۈپ بۇ ماقالىنى يازدۇق.

ئەنگىلىيەلىك سانسكرىتشۇناس خوئېرنلې(A.F.R.Hoernle) 1898-يىلى «ئەنگىلىيە قولغا كەلتۈرگەن ئوتتۇرا ئاسىيا قەدىمىي بويۇملىرى ھەققىدە دوكلات»[1] دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۇ مەزكۇر دوكلاتىدا، ئەنگىلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرغان كونسۇلى ماكارتنېي (Sir G. Macartney) خوتەندىن يىغىۋالغان ئەرەب يېزىقىدىكى 4 پارچە (بۇلاردىن ئۈچىنىڭ تىلى ئەرەبچە ، بىرىنىڭ تىلى پارسچە)، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى 24 پارچە ۋەسىقىنى تونۇشتۇرغان بولۇپ، يىلى خاتىرىلەنگەن پارس تىلىدىكى ۋەسىقىنىڭ ھىجرىيە 401-يىلى(1010-1011-يىللىرى) يېزىلغانلىقىنى ئېيتقان. ئۇ يەنە ۋەسىقىدىكى تانۇق(شاھىد-گۇۋاھچى)لارنىڭ ئىسمى ۋە ئەمەل نامىلىرىنىڭ قەدىمكى تۈركچە ئىسىملار ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتكەن. 1903-يىلى ئەنگىلىيەلىك ئىرانشۇناس مارگولىئوس (D. S. Margoliouth) «خان جەمەتى ئاسىيا ئىلمىي جەمئىيىتى ژورنىلى» دا ماقالە ئېلان قىلىپ، پارس تىلىدىكى ھۆججەتنىڭ ھىجرىيە 501-يىلى(1107-يىلى) پۈتۈلگەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئىسلام ھۆججەتلىرىدە قوللىنىدىغان شەكىلدە يېزىلغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان[2]. مانا بۇ، شىنجاڭدىن تېپىلغان قاراخانىلارغا تەۋە قولىيازمىلار توغرىسىدىكى تۇنجى مەلۇمات ۋە تەتقىقات

[1] A.F.R. Hoernle,‛A Report the British Collection of Antiquities from Central Asia’ , JASB.LXX-1,Extra,No.1,1898,pp.26-30.

[2] D.S.Margoliouth , JRAS, 1903, pp. 761-770.

ئۇچۇرى بولۇپ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ۋەسىقىلەر توغرىسىدا ھېچقانداق خەۋەر بېرىلمىدى.

1914 ـ يىلى، فىرانسىيەلىك خۇئارت(C. Huart) «ئەرەب يېزىقىدىكى ئۈچ پارچە يەكەن ۋەسىقىسى»[③] دېگەن ماقالىنى ئېلان قىلىپ، بۇ ئۈچ پارچەۋەسىقىنى پېللىئوت(P. Pelliot) ئوتتۇرا ئاسىيادا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان مەزگىلدە(1906 ـ 1908 ـ يىللاردا) يىغىۋالغانلىقىنى، ئۇلارغا پۈتۈلگەن ھىجرىيە يىللىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۇلارنىڭ 1096 ـ ، 1112 ـ ۋە 1114 ـ يىلى، يەنى قاراخانىلار يەكەنگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە يېزىلغانلىقىنى زىكىر قىلىدۇ. بۇنى يەكەندىن تېپىلغان قاراخانىيلار دەۋرىگە تەۋە ۋەسىقىلەر توغرىسىدىكى تۇنجى ئىلمىي ماقالە دېيىشكە بولىدۇ.

مارسېل ئېردال(Marcel Erdal) 1984 ـ يىلى ئېلان قىلغان «قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى يەكەن ۋەسىقىلىرى»[④] ناملىق ئىلمىي ماقالىنىڭ كىرىش سۆزىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، ئەنگىلىيەلىك ئې.د.روس(E. Denison Ross) ئاشكارىلىغان خەۋەردىن مەلۇم بولىشىچە، 1911 ـ يىلى يەكەن تەۋەسىدىكى بىر گۈللۈك باغدىكى دەرەخ تۈۋىدىن 15 پارچە ۋەسىقە تېپىلغان بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي كونسۇل ماكارتنىيغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن، ئاندىن ماكارتنىي ئۇلارنى ئەينى چاغدىكى ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئارخېئولوگىيە ئىشلىرىغا مەسئۇل باش دېرىكتورىنىڭ ساقلىشىغا بەرگەن. ئې.د.روس ئۇ ۋەسىقىلەرنى رەسىمگە تارتىۋالغان بولۇپ، بۇ 15 پارچە يەكەن ۋەسىقىسىنىڭ 7 پارچىسى ئەرەب يېزىقى ھەم تىلىدىكى، 5 پارچىسى ئەرەب يېزىقىدا پۈتۈلگەن قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى(يەنى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى)، 3 پارچىسى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقە ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ۋەسىقىلەر ئۈستىدىكى كونكرېت تەتقىقاتلار ئې.د. روس تارتقان فوتو سۈرەتكە ئاساسەن ئېلىپ

③ C.Huart,‘ Trios actes motaries arabes de Yarkend ’ , JA , IV , XIe Serie , 1914 , , pp.607-27 .
④ Marcel Erdal, ‘The Turkish Yarkand Documents’ BSOAS , XLVII , 2 ,1984 , pp.260-301.

بېرىلغان.

1923 ـ يىلى،روسىيەلىك ئالىم ۋ.بارتولد (W. Bartold) « ‹قۇتادغۇبىلىك› تىكى بۇغراخان»[5] ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۇ بۇ ماقالىسىدە،ئې.د.روس ئۆزىگە بەرگەن بىر پارچە يەكەن ئەرەبچە ۋەسىقىسى(فوتو سۈرىتى) نىڭ 4 ـ 5 ـ قۇرلىرىدا نامى تىلغا ئېلىنغان سۇلايمان ئارسلان خاننىڭ ئوغلى ئەبۇ ئەلى ھەسەن بۇغراخان، يەنى ’ملك المشرق و الصين تفغاچ بغرا قراخاقان ابى على الحسن بن سليمن ارسلان قراخاقان‘ [6] (شەرق ۋە چىننىڭ ھۆكۈمرانى تافغاچ بۇغرا قارا خاقان ئەبۇ ئەلى ھەسەن بىن سۇلايمان ئارسلان قاراخاقان) نىڭ يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ كاتتا ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» نى تەقدىم قىلغان بۇغراخان ئىكەنلىكىنى دەلىللەيدۇ.

1942 ـ يىلى،ئەنگىلىيەلىك ئىرانشۇناس ۋ. مىنورسكى(W. Minorsky) «بەزى بالدۇرقى مەزگىل پارس تىلى ھۆججەتلىگە ئېنىقلىما»[7] دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۇ بۇ ماقالىسىدە، ئې.د.روس ئۆزىگە قالدۇرغان ئەرەب يېزىقىدا پۈتۈلگەن قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى بىر پارچە يەكەن ۋەسىقىسىنىڭ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى بىلەن خوتەندىن تېپىلغان ئەرەب يېزىقى پارس تىلىدىكى 1107 ـ يىلى پۈتۈلگەن ۋەسىقىنى بىللە ئېلان قىلىدۇ ۋە قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقە بىلەن پارس تىلىدىكى ۋەسىقىنىڭ بايان قىلىش شەكلىنىڭ بەكمۇ ئوخشايدىغانلىقىنى ئەسكەرتىدۇ.

1968 ـ يىلى ، س.گ. كلاۋسون(Sir Gerard Clauson) يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىلەر بىلەن ئۈچ پارچە ئەرەبچە ھۆججەتنىڭ فوتو سۈرىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇلارغا 10 بەتچە ئىزاھ يازىدۇ. بىراق، ئۇ تەتقىقات نەتىجىسىنى ئېلان قىلىشقا ئۈلگۈرەلمەي، 1974 ـ يىلى 1 ـ مايدا پانىي ئالەم بىلەن ۋىدالىشىدۇ.

---

[5] W. Bartold , ‘ The Bughra Khan mentioned the Qutatqu Bilik ’ BSOS , III ,1: 151-8.

[6] Mnika Gronke , ‘ The Arabic Yarkand Documents ’ ,BSOAS , XLIX , 3 , 1986 , pp.454-507.
(مونىكا گرونكېنىڭ مۇشۇ ماقالىسىنىڭ 479 ـ بېتىگە قاراڭ )

[7] V.Minorsky , ‘ Some early documents in Persian (1) ’ ,JRAS ,1942 , 181-94.

1975 ـ يىلى  شىناسى تېكىن(Şinasi Tekin) يەكەندىن تېپىلغان ئۈچ پارچە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقە ئۇستىدىكى تەتقىقاتىنى ئېلان قىلىدۇ[8]؛ 1979 ـ يىلى، ئۇ يەنە، يەكەندىن تېپىلغان بىر پارچە ئەرەبچە هۆججەتنى ئېلان قىلىدۇ[9].

يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەرنى، ئاخىرىدا، يەنى 1984 ـ يىلى تولۇق ئېلان قىلغان ئالىم مارسېل ئېردال بولۇپ، ئۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان «قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى يەكەن ۋەسىقىلىرى» ناملىق ماقالىسىدە،بەش پارچە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقە[10] بىلەن بىر پارچە ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىنى[11] (شىناسى تېكىن ئېلان قىلغان ئۈچ پارچە قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقە بىلەن ۋ.مىنورسكى ئېلان قىلغان بىر پارچە ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئېلان قىلدى.

بىز بۇ ماقالىمىزدە، مارسېل ئېردال ئېلان قىلغان يەكەندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى بەش پارچە ۋەسىقىنى تەتقىق قىلغاچ تونۇشتۇرىمىز.بۇ بەش پارچە ۋەسىقىدىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇيغۇر يېزىقى ئۇگدىن سولغا ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە يۆنىلىشى بويىچە يېزىلغان. يېزىقتا،بەزى سۆزلەرنىڭ بېشىدىكى ä (ئە) هەرپى a  ( ئا) دىن پەرقلەنمەيدۇ؛ o (ئو)، u(ئۇ)، ö(ئۆ)، ü(ئۈ)لەرمۇ پەرقلەنمەيدۇ هەمدە بەزىدەئەرەبچىدىكى w (ۋ)هەرپىنى ئىپادىلەيدۇ؛ p،b هەرپلىرى پەرقلەنمەيدۇهەمدە ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىگە قارىغاندا، بەزىدە f نى ئىپادىلەيدۇ؛t

---

[8] Ş. Tekin , ‘ Bilinen en eski Islami Türkçe metinler : Uygur harfleriyle yazılmış Karahanlılar devrine ait tarla satış senetleri ’ , Selçuklu Araştrmalar Dergisi ’ ,IV , 1975 , 157-86.

[9] Ş. Tekin , ‘ A Qarahanıd document of A.D.1121(A.H.501) FROM Yarkand ’ in Eucharisterion: essays presented to Omeljan.(Harvard Ukrainian Studies , III-IV , 1979-80, 2: 868-83.)

[10] م.ئېردال ئەپەندى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئەسلىدە ئۈچ پارچە دەپ ئېلان قىلىنغان قەدىمكى ئۇيغۇرىيېزىقىدىكى ۋەسىقىنىڭ ئەمەلىيەتتە تۆت پارچە ۋەسىقە ئىكەنلىكىنى،ئۇلارنىڭ ئى.د.روسىنىڭ خاتا بىرىكتۈرىشى بىلەن ئۈچ پارچە دەپ هېسابلىنىپ قالغانلىقىنى ئېنىقلاپ  چىققان.بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە خاتا هالدا ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقە دەپ ئايرىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى  ۋەسىقىنىمۇ ئېنىقلاپ چىققان .

[11] دىلارا ئىسرايىل مەزكۇر ۋەسىقىنى ‹‹تۈرپانشۇناسلىق تەتقىقاتى ››  (ئۇيغۇرچە) نىڭ 2002 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا ئېلان قىلغان ‹‹ئۈچ خىل ۋەسىقە ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات›› دېگەن ماقالىسىدە تونۇشتۇرغان. بۇ ۋەسىقە ۋ.مىنورسكىنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان، يەنى ئۇ 1942 ـ يىلى ئېلان قىلغان ماقالىسىدە ئىشلەتكەن ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى يەكەن ۋەسىقىسىنىڭ دەل ئۆزى شۇ.

ھەرپى d ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلگەن ؛ č(چ)ھەرپى بىلەن ئەرەبچىدىكى c (ج) ھەرپىنىڭ پەرقى
يوق؛ r (ر)ھەرپىنىڭ ئۈستىگە ئىككى چېكىت، z (ز) ھەرپىنىڭ ئاستىغا ئىككى
چېكىت،ž(ژ) ھەرپىنىڭ ئاستىغا ئۈچ چېكىت، s(س)ھەرپىنىڭ ئاستىغا ئۈچ چېكىت، n(ن)
ھەرپىنىڭ ئۈستىگە بىر چېكىت قويۇلغان؛q (ق)ھەرپىنىڭ ئۈستىگە بىر چېكىت قويۇش
ئارقىلىق ğ(غ)، h(خ) لاردىن پەرقلەندۈرۈلگەن؛ ئەرەبچىدىكى بەزى ھەرپلەر مۇنداق
ئىپادىلەنگەن: قەدىمكى ئۇيغۇرچە ğياكىh ھەرپىنىڭ ئاستىغاكىچىكلىتىلگەن'ح' غا يېقىن
بەلگە قويۇپ ḥ(ح)ھەرپى، ğياكىh ھەرپىنىڭ ئۈستىگە ه بەلگىسىنى قويۇپ ḣ (ھ) ھەرپى،
ğياكىh ھەرپىنىڭ ئاستىغاكىچىكلىتىلگەن 'ع'بەلگىسىنى قويۇپ ‹ ' › (ع) ھەرپى
ئىپادىلەنگەن؛ 'ث' ھەرپى قەدىمكى ئۇيغۇرچىدىكى t ھەرپى بىلەن ئىپادىلەنگەن(ئېھتىمال
tھەرپىنىڭ ئۈستىگە بىر چېكىت قويۇلغان بولسا كېرەك،بىراق ۋەسىقىلەرنىڭ سۈرىتىدە
چېكىت كۆرۈنمەيدۇ.گېزى كەلگەندە شۇنى ئەسكەرتىمىزكى ،يەكەن
ۋەسىقىلىرىدە،يۇقىرىدا دېيىلگەن قەدىمكى ئۇيغۇرچە ھەرپلەرنىڭ ئاستى-ئۈستىگە
قوشۇمچە بەلگىلەرنى قويۇش ئىزچىللىقىقا ياكى تازا ئومۇملۇققا ئىگە ئەمەس ).ۋەسىقىدە
يەنە بەزى ئەرەبچە ئادەم ئىسىملىرىنىڭ يېزىلىشىمۇ تازا ئۆلچەملىك
ئەمەس.مەسىلەن،ئەرەبچە ئىسىم 'علی'*(ئەلى)* Äl̇i' ياكى Äliدەپ ،' عثمان'(ئوسمان)
بولسا، Uṫman' ياكى Uṫman دەپ ئىككى خىل يېزىلغان.

تۆۋەندىكى ۋەسىقىلەر تېكىستىنىڭ ئوقۇلغۇسىدا ( ترانسكرىپسىيەسىدە)، [ ]
بەلگىسى ۋەسىقىنىڭ يىرتىلغان پارچىسى بىلەن يوقالغان ھەرپلەر ياكى سۆزلەرنىڭ ئ
ورنىنى بىلدۈرىدۇ ،بۇبەلگىنىڭ ئىچىگە يېزىلغان سۆزلەر ئىلمي ئاساستا ئەسلىگە ك
ەلتۈرۈلگەن سۆزلەرنى كۆرسىتىدۇ؛ ( ) بەلگىسى ئىچىدىكى ھەرپلەر ئەسلى تېكى
ستتە چۈشۈپ قالغان ياكى يېزىلمىغان بولسىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئوقۇغىلى بولىدىغ
ان تاۋۇشلارنى كۆرسىتىدۇ؛ (؟) بەلگىسى مۇشۇ بەلگىنىڭ ئالدىدىكى سۆزنىڭ ئوقۇلغ

ۇسىنىڭ بەك ئىشەنچلىك ئەمەسلىكىنى بىلدۈرىدۇ؛ ḍ ھەرپى بەلگىسى ئەسلى تېكىد
ستتە t ھەرپى بىلەن يېزىلغان d نى كۆرسىتىدۇ ؛ ۋەسىقىلەردە تۈركى تىلىدىكى d
تاۋۇشى سوغدى تىلىدىكى δ تاۋۇشى ھەرپى(تۈركى تىلىدىكى d غا يېقىن تەلەپپۇز قى
لىنىدۇ ) بىلەن يېزىلغان،بىز ئۇنى ئوقۇلغۇدا d بىلەن ئىپادىلەۋەردۇق. ئىزاھتا،ئىزا
ھ بېرىلىدىغان سۆز ۋەسىقىنىڭ نەچچىنچى قۇرىدا بولسا،شۇ قۇرنومۇرى ئىزاھلىنىدىغ
ان سۆزنىڭ ئالدىغا يېزىلدى؛ئالدىنقى ۋەسىقىدە ئۇچرىغان ھەمدە ئىزاھ بېرىلگەن س
ۆزلەر كېيىنكى ۋەسىقىلەردە يەنە ئۇچرىسا ئۇلارغا ئىزاھ بېرىلمىدى؛ ھازىرقى زامان ئ
ۇيغۇر تىلىدا داۋاملىق ئىشلىتىلىۋاتقان ئەرەبچە، پارسچە سۆز ياكى ياكى ئادەم ئىسىم
لىرىغا ئىزاھ بېرىلمىدى.تەرجىمىدە جۈملىنىڭ راۋان بولۇشى ئۈچۈن، بەزى قۇرلاردىك
ى سۆزلەرنىڭ ئورنى ئالماشتۇرۇلدى.

## 1. ئەلى سۇباشى بىلەن ئەخمەت ئارسلاننىڭ يەر سېتىش ھۆججىتى ئوقۇلغۇسى(ترانسكرىپسيەسى)

( I.‘ Turki 4 + 5 ’ )
o1. [anıng(?) ta]nuq tanuq-l[a]r atı hät
02. adaqınta yad qılıldı tanuq-lar saq
03. [ta]nuq-luq berür-lär män Bäktüzün
04. Sübašı oğlı tapuğluğ Äli Sübaš
05. [män] Bäktüzün sübašı oğlı Äḥmäḍ
06. Arslan biz ikägü ök adığ ig-si
07. toğa-siz tänḍ(u)rust ärkän öz
08. äqlimiz öz ornimız-ḍa ärkän ıqrar
09. [q]ılur-miz män Äli Sübašı män Äḥmäḍ
10. Arslan Isḥaq čäl(l)ab-qa bir käsäk
11. Rabul-da yer sattımız säkiz yüz yarmaq-
12. qa bu yarmaq yarımı bolur tört yüz yarmaq
13. bu yer-ni tört ḥaḍ-lär birlä Isḥaq
14. čäl(l)ab-<qa> sat(t)ımız bizindä ken kedin
15. oğlumız-qa ya qızımız kišimiz-kä
16. qadaš-larımız-qa kim -ärsär –kä
17. dastan yoq kim ḍä‘wa qılsa qanmasa

18. batıl tanuq yalğan bu yer-ni(n)g äw(w)ä[l ḥäḍ(ḍ)i]
19. Buğra bäg-ni(n)g satmıš yer iki[n]č [ḥäd(ḍ)]i
20. tägirmän üzäki üčü(n)č ḥäḍ(ḍ)i
21. Bärkäč(?) tudun yeri törtünč häḍ(ḍ)i
22. Buğra ögä [yeri bu tört ičintäki yerni]
23.[s] attımız yıl tört yüz yetmiš üč-tä
24. sıčğan yılı räbiäl ahir ayında bu
25. hät qılıldı bu hät ičindäki-kä
26. män Uzun Häsän čäl(l)ab tanuq män män
27. [Ä]li Muḥ(ä)m(m)äḍ-či oğlı Musa tanuq män män Yusu[f]
28. [Tä]knäči oğlı Yaqub tanuq män Elig Mun[ši](?)
29. oğlı Ḥäsän tanuq män män Yäḣuda Yalu oğlı
30. [‘Ä]li tanuq män ḥäl(l)ač ‘Äli čäl(l)ab inisi ‘Äli
31. [ta]nuq män ‘Äli čäl(l)ab inisi Muḥ(ä)m(m)äḍ tanuq mä[n]
32. m[ä]n Äḥmäḍ //// /// ‘Äli Täžik tanuq män
33. ////// /////// si tanuq män /////////
34. /////// ////// oğli u//// /////    män //////
35. ///// i ///m// tanuq /// ////// /// /////// ///
36. ///// ///uq män //// mä/// /// ////// ///////                    ]

يەشمىسى:

**01. ta]nuq [anıng(?)**: م.ئېردال بۇ ۋەسقىنىڭ 01 .قۇرىنىڭ بېشىنى ' **]nuq**
[ ' دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان. يەكەندىن تېپىلغان ئەرەب يېزىقى قەدىمكى تۈرك
تىلىدىكى ۋەسقىنىڭ كۆچۈرۈلمە نۇسخىدا، **'anıng(?)'** نىڭ ئورنىدا 'بىلىك' كە
ئوخشاپ كېتىدىغان سۆز بولۇپ ، ئۇ م.ئېردال دېگەندەك ' انينك ' **(anıng)** نىڭ خاتا
كۆچۈرۈلۈپ قېلىشى بولۇشى مۇمكىن .چۈنكى 'بىلىك' نىڭ بۇيەردە كۆرۈلۈشى
مەنتىقىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بۇ ۋەسقىنىڭ سۈرىتىگە ئاساسەن، ' **]nuq** 'نى '
**ta]nuq** ' دەپ ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ .

**02. adaqınta** : م.ئېردال بۇسۆزنى **asdında** دەپ خاتا ترانسكرىپسىيە قىل
غان. **04. tapuğluğ** : بۇ سۆز **tapuğ** **(= tapığ** : ' مۇلازىمەت ،خىزمەت ' دېگ
ەن مەنىدە ) قا ئىسىمدىن سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە **luğ** ـ نىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسال
غان بولۇپ ، 'مۇلازىمەتتىكى، خىزمەتتىكى ' دېگەن مەنىدە.

04. Sübašı : ' قۇماندان ، لەشكەر بېشى ' دېگەن مەنىدە بولۇپ ، بىز تەرجىمىدە ئۆ
ز پېتىچە ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردۇق .

17 . dastan yoq : dastan پارسچە (داستان،دستان) سۆز بولۇپ ،ئەسلى
مەنىسى ' ھىكايە،رىۋايەت ' . dastan yoq نىڭ بۇ يەردىكى مەنىسى ' شىكايەت قىلى
شقا بولمايدۇ' .

17. ḍä'wa :ئەسلىدە ئەرەبچە' اول' (äwwäl) بىلەن ' دعوى'
(ḍä'wa) دېگەن سۆزدىكى 'و' ئوخشاش بولسىمۇ،ۋەسىقىدە ḍä'wa دىكى w قەدىمكى
ئۇيغۇر يېزىقىدىكى w ھەرپىنىڭ تۆۋەنگە قىيپاش يېزىلىدىغان سىزىقچىسى يۇقىرىغا قى
يپاش كۆتىرىلگەن شەكىلدە يېزىلغان؛ äwwälدىكى w قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى o
ھەرپى شەكلىدە يېزىلغان .ترانسكرىپسىيەدە w ھەرپى بىلەن بىلەنلا ئىپادىلەندى.

18. batıl : ئەرەبچە ' باطل ' دىن كەلگەن
بولۇپ، 'ئىناۋەتسىز، بوش،بىكار' دېگەن مەنىدە.

18 . ḥäḍ(ḍ) : ئەرەبچىدىن كىرگەن سۆز بولۇپ 'چەك،پاسىل' دېگەن مەنىدە.

21. Bärkäč(?) : م.ئېردال بۇ ئادەم ئىسمىنى Bäkäč(?) دەپ ئالغان .بىز ئارىدا يەنە
بىر
ھەرپ بارلىقىنى بايقاپ ، Bärkäč(?) دەپ ترانسكرىپسىيە قىلدۇق .

21. tudun : ' يېزا ئاقساقىلى ؛كۆكبېشى' دېگەن مەنىدە( DLT I.p.520 ) .

22. [yeri bu tört ičintäki yerni] : بىز يەكەندىن تېپىلغان ئەرەب يېزىقى
قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىدىكى جۈملە قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن بۇ سۆزلەرنى
ئەسلىگە كەلتۈردۇق .

23. [s]attımız : بىز بۇ سۆزنىڭ بېشىدىكى s ھەرپىنى يەكەندىن تېپىلغان

ئەرەب                  يېزىقى  قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى ۋەسىقىدىكى جۈملە

قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن                 ئەسلىگە كەلتۈردۇق .

24 .، 23 .بۇ ئىككى قۇردىكى '(هىجرىيە) تۆت يۈز يەتمىش ئۈچىنچى يىل چاشقان يىلى رەبىئۇلئاخىر ئېيى ' بولسا،مىلادى 1080 - يىلى 8-ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 9-ئاينىڭ 19-كۈنىگىچە بولغان ئارىلىققا توغرا كېلىدۇ.

26. čäl(l)ab : ئەرەبچىدىن كىرگەن بۇ سۆز هازىر ئۇيغۇر تىلىدا ' جاللاپ ' دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.ئەرەب تىلىدا سودىگەرنى ، ئۇيغۇر تىلىدا تېرە-تەسەك ۋە يۇڭ ئېلىپ ساتقۇچىنى بىلدۈرىدۇ.

27. Muḥ(ä)m(m)äḍ-či : Muḥ(ä)m(m)äḍ دېگەن ئادەم ئىسمىنىڭ كەينىگە -či قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇپ قېلىشى نورمال ئەهۋال ئەمەس . ئىلگىرى ئادەم ئىسمىغا بۇ قوشۇمچە قوشۇلۇپ كېلىدىغان ئەهۋال كۆرۈلمىگەچكە،ئۇنىڭ باشقا ئالاهىدە مەنىسى بارلىقىمۇ ئېنىق ئەمەس. شۇ ۋەجىدىن تەرجىمىدە بۇ قوشۇمچە چىقىرىۋېتىلدى.

28. [Tä]knäči : مەنىسى ' تەڭنىچى ياكى تەڭنە ياسىغۇچى ' بولۇپ ،بۇ يەردە يۇسۇپنىڭ هۈنىرى ياكى لەقىمىنى كۆرسەتسە كېرەك .

28. Mun[ši](?) : ئەرەبچە' منشى '('كاتىب ، خەت كۆچۈرگۈچى 'دېگەن مەنىدە) . م.ئېردال بۇ سۆزنى Mura[d](?) دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان؛ بىز ئۇنى Mun[ši](?) ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.

29. Yäh̆uda : يەهۇدى،خرىسستىيان دىنى دەستۇرلىرى قىسسەسىلىرىدىكى يەهۇدىلارنىڭ ئون ئىككى ئەجدادىدىن بىرىنىڭ نامى.م.ئېردال بۇ ئىسمنى Yäh̆udi(?) دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان.بىراق ئۇنىڭ ئاخىرقى هەرپى i ئەمەس،بەلكى a يېزىلغان .

30. ḥal(l)ač : ئەرەبچىدىن كىرگەن بۇ سۆز 'چىگىت ئايرىغۇچى ' نى كۆرسىتىدۇ.

31 . .30، Säli : بۇ قۇردىكى ئادەم ئىسمى Säli بىلەن31.قۇردىكى ۋە باشقا قۇرلاردىكى ئادەم ئىسمى Äli' نىڭ يېزىلىش شەكلى تامامەن ئوخشايدۇ.م.ئېردال 31 . .30،قۇرلاردىكىنى Säli دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان .'' Äli' جەللابىنىڭ ئىنىسى Äli' بولۇپ قالمىسۇن دەپ ، بىزمۇ 30.قۇردىكىنى Säli دەپ ئالدۇق .بىراق Säli دېگەن ئىسىم يەكەندىن تېپىلغان باشقا ۋەسىقىلەردە ئۇچرىمايدۇ ، Äli' دېگەن ئىسىم كۆپ ئۇچرايدۇ.شۇ ۋەجىدىن بىز 31.قۇردىكى ئىسىمنى Äli' دەپ ترانسكرىپسىيە قىلدۇق .

32. Täžik : بۇ نام خەنزۇچە تارىخنامىلەردە 大食 دېيىلىدۇ ھەمدە تاڭ،سۇڭ دەۋرلىرىدەئەرەبلەرنىڭ مەخسۇس ئاتىلىشى بىلەن ئىران تىللىرىنى قوللىنىدىغان رايونلاردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي نامىنى كۆرسىتىدۇ. مەھمۇد كاشغەرى بۇ نامنى '' تژك täžik تاجىك (ئىككى مەخرەج ئارىسىدا تەلەپپۇز قىلىنىدىغان ' ز ' بىلەن) ''دەپ چۈشەندۈرىدۇ( ‹ ‹تۈركى تىللار دىۋانى› › 1-توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981-يىل، 503-بەت.

تەرجىمىسى :

1. (بۇنىڭ) شاھىد-گۇۋاھچىلىرىنىڭ ئېتى ۋەسىقە

2. ئايىقىدا ياد ئېتىلدى . گۇۋاھچىلار ساق

3. گۇۋاھلىق بېرىدۇ . مەن بەكتۈزۈن

4. سۈباشىنىڭ ئوغلى خىزمەتتىكى ئەلى سۈباشى (ۋە)

5. مەن بەكتۈزۈن سۈباشىنىڭ ئوغلى ئەھمەد

6. ئارسلان ،(يەنى) بىز ئىككەيلەن يامان ئاغرىق -

7. سىلاقسىز، تەندۇرۇس ئەھۋالدا (ۋە)

8. ئەقىلىمىز ئۆز جايىدىكى چاغدا، (شۇنى) ئىقرار

9. قىلىمىزكى، مەن ئەلى سۇباشى (بىلەن) مەن ئەھمەد

10.ئارسلان (ئىككىمىز) ئىسھاق جاللاپقا رابۇلدىكى

11.بىر پارچە يەرنى سەككىزيۈز يارماققا ساتتۇق.

12..بۇ يارماقنىڭ يېرىمى تۆتيۈز يارماق بولىدۇ.

13.بۇ يەرنى تۆت پاسىلى بىلەن ئىسھاق

14.جاللابقا ساتتۇق.بىزدىن كېيىن،

15.ئوغلىمىزياكى قىزىمىز،ئايالىمىز (ۋە)

16.قېرىنداشلىرىمىزدىن كىم بولسۇن دەۋا-

17.دەستۇر قىلىشقا بولمايدۇ.كىمكى دەۋا قىلسا(ۋە)نارازى بولسا،دەۋاسى

18.ئىناۋەتسىز،گۇۋاھچىلىرى يالغان بولسۇن.بۇ يەرنىڭ بىرىنچى پاسىلى

19.بۇغرا بەگنىڭ ساتقان يېرى،ئىككىنچى

20.پاسىلى تۈگمەن يۇقاينى،ئۈچىنچى پاسىلى

21.بەركەچ تۇدۇننىڭ يېرى،تۆتىنچى پاسىلى

22.بۇغرا ئۆگەنىڭ يېرى.بۇ تۆت (پاسىل) ئىچىدىكى يەرنى

23.ساتتۇق.(ھىجرىيە) تۆتيۈز يەتمىش ئۈچىنچى يىلى،

24. (يەنى) چاشقان يىلى رەبىئۇلئاخىر ئېيىدا، بۇ

25.ۋەسىقە پۈتۈلدى.بۇ ۋەسىقە مەزمۇنىغا

26.مەن ئۇزۇن ھەسەن جاللاپ شاھىدمەن،مەن

27.ئەلى مۇھەممەدنىڭ ئوغلى مۇسا شاھىدمەن،مەن يۈسۈپ

28.تەڭىنچىنىڭ ئوغلى ياقۇپ شاھىدمەن، ئېلىگ كاتىپىنىڭ

29.ئوغلى ھەسەن شاھىدمەن،مەن يەھۇدا يالۇڭنىڭ ئوغلى

30.ئەلى شاھىدمەن، چىگىت ئايرىغۇچى سەلى جاللاپنىڭ ئىنىسى ئەلى

31.شاھىدمەن،ئەلى جاللاپنىڭ ئىنىسى مۇھەممەد شاھىدمەن ،

32.مەن ئەھمەد ....... ئەلى تەژىك (تاجىك) شاھىدمەن،

33................ شاھىد ......... .........

34............. ئوغلى .......... مەن ......

35............. شاھىد ......................

36.. ..... ( شاھىد )مەن ......................

## 2. ئىسھاق جاللاپنىڭ يەر سېتىۋېلىش ۋەسىقىسى

## ئوقۇلغۇسى

( II. ‘ Turki No.6 ’)

a
1. bu ol hät turur kim tanuq boldı-
2. lar tanuqlar atı bu hät ičintä
3. [y]ad [qılıl]d[ı ]

c
1. ḥaḍ(ḍ)i uluğ bütünlük üčün
2. bu hät ////// m /// Buğra ögä
3. Ishaq čäl(l)ab – qa bir käsäk yerimni
4. sattım
5. Yusuf Täknäči čiti muntunı bir häḍ(ḍ)i
6. baḣanı tükäl buldum
7. //// yeri b[i]r ḥ[ä]ḍ(ḍ)i [ ]k-l[ ]
8. yeri bir ḥäḍ(ḍ)i Yusuf Täknäči yeri bir

b
1. [ ]berdim taqağu yılı
2. räbi‘äl äw(w)äl ayında
3. män Mäkail Arslan
4. sübašı tanuq män

يەشمىسى:

c .2 Buğra ögä:بۇ ئىسمنى ۋەسىقە سۇرىتىدىكى خەت ئىزىغا ئاساسەن ئەسلىگە

كەلتۈرۈپ ترانسكرىپسىيە قىلدۇق.

5. muntun$_1$ :

بۇ سۆز muntun (= munt$_1$n =mund$_1$n )غا ئىگىلىك شەخس قوشۇمچىسى $_1$ نىڭ قوشۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ يەردە' مۇشۇ ، مۇشۇ يەردىكى ' دېگەندەك مەنىگە ئىگە.

b

1. berdim: بۇ سۆزنى م.ئېردال budim دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان.

1.،2. بۇ ئىككى قۇردىكى ' توخۇ يىلى رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيى ' دېگەن ۋەسىقە پۈتۈلگەن ۋاقىتقا كەلسەك، ' توخۇ يىلى ' نى پالانى يىل دەپ كېسىپ ئېيتماق تەس . يەكەندىن تېپىلغان بەش پارچە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىدىن ئىككىسىنىڭ پۈتۈلگەن يىلى ئېنىق بولۇپ،بىرىنىڭ ھىجرىيە 473-يىلى (1080-يىلى)، يەنە بىرىنىڭ ھىجرىيە 483-يىلى(1090-يىلى).ئەگەربىزمەزكۇر ۋەسىقىدىكى توخۇ يىلىنى 11-ئەسىرنىڭ 80-ياكى 90-يىلىلىدىكى توخۇ يىلى يىلى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارىساق، جۇڭگودېھقانلار كالىندارىغا ئاساسلانغاندا، 11-ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىدا،بىر توخۇ يىلى(1081-يىلى)، 90-يىللىرىدا بىر توخۇ يىلى(1093-يىلى) بولسىمۇ، جۇڭگو دېھقانلار كالىندارىدا ئاي، كۈنلەرنى ھېسابلاش بىلەن ھىجرىيە كالىندارىدا ئاي، كۈنلەرنى ھېسابلاش ئوخشىمىغاچقا،بۇ ۋەسىقىدىكى توخۇ يىلى 1081-ياكى 1093-يىلىنى كۆرسىتىدۇ دەپ كېسىپ ئېيتىشىمۇ قىيىن. ' رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيى ' ھىجرىيەنىڭ 3- ئېيىنى كۆرسىتىدۇ.يىل ئېنىق بولمىغاچقا،مىلادى ئېيىنىمۇ ئېنىق كۆرسىتىپ بەرگىلى بولمايدۇ .

ئەسكەرتىش : ئې د روس بۇ ۋەسىقىنىڭ قالدۇق پارچىلىرىنى رەتلەپ،مۇشۇ سۈرەتتىكى تەرتىپ بويىچە تارتقان.م.ئېردال بۇ ئۈچ پارچە ۋەسىقە قالدۇقىنى

ئۇلاردىكى خەتلەر ئىپادىلىگەن مەنە تەرتىپى بويىچە ترانسكرىپسىيە قىلغان.

تەرجىمىسى:

a

1. بۇ گۇۋاھچىلىرى بار ۋەسىقەدۇر

2. گۇۋاھچىلارنىڭ  ئېتى بۇ ۋەسىقە ئىچىدە

3. ياد ئېتىلدى. .................

c

4. پاسلى چوڭ يول.پۈتۈنلۈك ئۈچۈن

5. بۇ ۋەسىقە ...............

6. ئىسھاق جالاپقا بىر پارچە يېرىمنى

7. ساتتىم.

8. يۈسۈپ تەڭنىچىنىڭ مۇشۇ چىتى بىر پاسلى.

9. باھاسىنى(پۇلىنى) تۈگەل ئالدىم.

10.....يېرى، بىر پاسلى .........

11.يېرى، بىر پاسلى يۈسۈپ تەڭنىچىنىڭ يېرى، بىر

b

12.......... ....... بەردىم . توخۇ يىلى

13.رەبىئولئەۋۋەل ئېيىدا.

14.مەن مىكائىل ئارسلان

15.سۈباشى شاھىدمەن

3....نىڭ يەر سېتىش ۋەسىقىسى

## ئوقۇلغۇسى

III. ‘ Turki No. 7 ’

1. Känčäk tanuq män män Isḥaq Qars-
2. čı tanuq män män Äli Muḥ(ä)m(ä)ḍ - čı
3. tanuq män män Uṫman Känčäk tanuq män
4. män Bäbäk tudun tanuq män män
5. Yusuf ḥäl(l)ač tanuq män

### يەشمىسى:

1. Känčäk : مەھمۇد كاشغەرى تىلغا ئالغان ’ كەنچەك ‘ لەرنى ، يەنى سۆز بېشىدىكى ’ ا ـ ئېلىف ‘ نى ’ ھ ‘ غا ئالماشتۇرۇپ تەلەپپۇز قىلىدىغان ، تۈرك ھېسابلانمايدىغان خەلقلەرنى كۆرسىتىدۇ (1 ـ توم 44 ـ بەتكە قاراڭ )

1.،2 . Qars-čı : بۇ ئىسمنى م.ئېردال Narsı-či دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان. بىز ئۇنى

Qars-čı دەپ ترانسكرىپسىيە قىلدۇق. Qars نى مەھمۇد كاشغەرى ’ يۇڭ چەكمەن چاپان ،تۆگە ياكى قوي يۇڭىدىن ئىشلەنگەن كىيىم ‘ (1 توم 453 ـ بەت ) دەپ كۆرسەتكەن . دېمەك، Qars-čı ئىسھاقنىڭ كەسپىنى ياكى ھۈنىرىنى كۆرسەتسە كېرەك .

### تەرجىمىسى:

1. كەنچەك شاھىدمەن، مەن ئىسھاق قارس-
2. چى شاھىدمەن، مەن ئەلى مۇھەممەد
3. شاھىدمەن، مەن ئوسمان كەنچەك شاھىدمەن،
4. مەن بەبەك تۇدۇن شاھىدمەن، مەن
5. يۇسۇپ چىگىت ئايرىغۇچى شاھىدمەن.

1. ئوسماننىڭ يەر(كۆچەتلىك) سېتىش ۋەسىقىسى

## ئوقۇلغۇسى

( IV. ‘ Turki No.3 ’ )
1. bu ol hät turur < kim > tanuq boldı-lar tanuq-lar atı bu hät
2. ahi(r)inta bitilmiš turur män Bäk-tüzün Sübašı
3. oğlı ‘Äli Sübašı inisi Uṫman ök adığ igsiz
4. toğasız tändurust ärkän Rabul-ḍa Sökmän bäg botı-
5. qınḍa bir käsäk yer sat(t)ım Ḥus(ä)yn oğlı Isḥaq
6. čäl(l)ab-qa tört häḍ(ḍ)i birlä sat(t)ım bir yaš bürkin
7. bu bürk bäḣası yüz äl(l)ik yarmaq bäḣanı tükäl buldum
8. yer uspar-ladım milk Isḥaq čäl(l)b-ni (n)g turur bu yer
9. ni(n)g äw(w)äl ḥäḍ(ḍ)i Yusuf ınal yeri üč ḥäḍ(ḍ)i Isḥaq čäl(l)ab
10. yer kim ḍä‘wa qılsar ḍä‘wası batıl turur
11. yıl tört yüz säkẓon üč-tä bu hät bitilḍi
12. qutluğ räčäb ayın
13. män Käčmiš tanuq män Adağ tanuq män
14. män Davuḍ tanuq män män Yusuf täknäči tanuq män
15. män Täknäči oğlı Ya‘qub tanuq män män ‘Äli Tażik
16. tanuq män

يەشمىسى:

2. ahi(r)inta : ئەسلى تېكستتە بۇ سۆزدىكى r ھەرپى چۈشۈپ قالغان.

4-5 . butı-qınḍa بۇ سۆز بۇ يەردە جاي نامىنى بىلدۈرىدۇ . butıq نىڭ ئەسلى مەنىسى ’ پۇتاق ‘ ( دەرەخ پۇتىقى ) بولغاچقا، بىز ئۇنى تەرجىمىدە ’دەرەخلىكىدە‘ دەپ ئالدۇق.

5. Ḥus(ä)yn : م.ئېردال بۇ ئىسمنى Ḥusän دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان .

6. yaš bürkin : yaš نىڭ مەنىسى ’ ياش، يېڭى ‘ ، bürkin نى م.ئېردال börkkä دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان. bürk قەدىمكى ئۇيغۇرچە بۇددا نوملىرىدا ئۇچرايدىغان bärk (’ دەرەخلىك ‘ كە يېقىن مەنىدە كۆرۈلىدۇ.[12]) نىڭ يەنە بىر خىل تەلەپپۇز قىلىنىشى دېيىشكە بولىدۇ. bürkin دىكى in - بولسا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى . تەرجىمىدە yaš bürkin نى ’ كۆچەتلىك ‘ دەپ ئالدۇق.

8. uspar-ladım : گ.كلاۋسون بۇ پېئىلنىڭ ئۆزىكى uspar- نى ئوتتۇرا قەدىمي پارس

[12] Masahiro Shōgaito, Uighur Manuscripts in St.Petersburg Chinese texts in Uighur script and Buddhist Uighur texts, Graduate School of Letters Kyoto University, 2003. p.290 , 233 ……bärk yigi arığın

تىلى ـavispar < ـospar دىن قەدىمكى تۈرك تىلىغا كىرگەن دەپ كۆرسىتىدۇ. Sir Gerard. Clauson نىڭ بۇ ماقالىنىڭ ئاخىرىدىكى ‹پايدىلانغان باشقا ماتېرىياللار› داكۆرسىتىلگەن لۇغىتىنىڭ 241ـبېتىگە قاراڭ.

8. milk: ئەرەبچە ’ ملك‘ تىن كەلگەن ، مەنىسى ’ مۈلۈك ، مال ‘ .

9. nal[1] : بۇ نامنى مەھمۇد كاشغەرى ’ ئانىسى ئېسىلزادە، ئاتىسى ئاددى خەلقتىن بولغان ياشلار مۇشۇنداق ئاتىلىدۇ ‘ دەپ كۆرسىتىدۇ(1ـتوم 166 ـبەت ) .

11. ،12 . قۇرلاردىكى ’ (ھىجرىيە ) تۆتيۈز سەكسەن ئۈچىنچى يىلى رەجەب ئاي ‘ بولسا مىلادى 1090ـيىلى 8ـئاينىڭ 1ـكۈنىدىن 8ـئاينىڭ30ـكۈنىگىچە بولغان ۋاقىتقا، توغرا كېلىدۇ.

تەرجىمىسى:

1. بۇ گۇۋاھچىلىرى بار ۋەسىقىدۇر. گۇۋاھچىلارنىڭ ئېتى بۇ ۋەسىقە
2. ئاخىرىدا پۈتۈلدى. مەن بەكتۈزۈن سۈباشىنىڭ
3. ئوغلى ئەلى سۈباشىنىڭ ئىنىسى ئوسمان يامان ئاغرىق-
4. سىلاقسىز، تەندۇرۇس ئەھۋالدا،رابۇلدىكى ئوسمان بەگ دەرەخ-
5. لىكىدىكى بىر پارچە يەرنى ساتتىم.ھۈسەيىنىنىڭ ئوغلى ئىسھاق
6. جاللاپقا تۆت پاسلى بىلەن بىر كۆچەتلىكنى ساتتىم.
7. بۇ كۆچەتلىكنىڭ باھاسى يۈز ئەللىك يارماقنى تۈگەل ئالدىم،
8. يەرنى ئۆتكۈزۈپ بەردىم. (ئەمدى بۇ) مۈلۈك (يەر) ئىسھاق جاللاپنىڭدۇر. بۇ يەر-
9. نىڭ بىرىنچى پاسلى يۈسۈپ ئىنالنىڭ يېرى، (قالغان) ئۈچ پاسلى ئىسھاق جاللاپنىڭ
10. يېرى. كىم دەۋا قىلسا، دەۋاسى ئىناۋەتسىزدۇر.
11. (ھىجرىيە) تۆتيۈز سەكسەن ئۈچىنچى يىلى قۇتلۇق رەجەپ ئېيىدا

12. بۇ ۋەسىقە پۈتۈلدى.

13. مەن كەچمىش شاھىدمەن، مەن ئادىغ شاھىدمەن،

14. مەن داۋۇد شاھىدمەن، مەن يۈسۈپ تەگىنچى شاھىدمەن،

15. مەن تەگىنچى ئوغلى يەئقۇپ شاھىدمەن،مەن ئەلى تەژىك

16. شاھىدمەن.

## 5. ... نىڭ يەر(؟) سېتىش ۋەسىقىسى

ئوقۇلغۇسى:

( V. ‘ Turki No.1 continued ’ )

a

1. män Sul(a)yman otağ bašı tanuq män
2. Nuri oğlı ‘Uṫman tanuq män
3. män Isma‘il oğlı Ḥäsän čal(l)ab hätči
4.                 tanuq män
5. män Bubäkir siliḥḍar tanuq mänš

b

1. män Q(a)ra Sar otağ bašı oğlı
2. ‘Uṫman tanuq män
3. män Isḥaq hätči oğlı
4. ‘Äli tanuq män
5. män Yusuf ḥal(l)ač tanuq män
6. män Ḥäsän tamğačı tanuq män
7. män Käčmiš Teksin tanuq män
8. män Sarığ Muḥ(ä)m(m)äḍ čäl(l)ab ta[nuq män ]
9. Kürläg Muḥ(ä)m(m)äḍ inisi Bubäkir
10.                 tanuq män
11. män Yusuf otağ bašı tanuq [män]
12. män Babanayil otağ bašı tanuq [män]

يەشمىسى:

1. Sul(a)yman : بۇئىسمنى م.ئېردال Sulman دەپ ترانسكرىپسىيە قىلغان .

5. Bubäkir : بۇئەرەبچە ئادەم ئىسمى ئەبۇبەكرنىڭ قىسقارتىپ ئاتىلىشى .ھازىر ئۇيغۇرچىدە ئابابەكرى دېيىلىدۇ.

5 . siliḥḍar : بۇ سۆز ئەرەبچە **siliḥ(=silah** : قورال،ياراغ) بىلەن پارسچە **dar** (سۆز ياسىغۇچى ئارقا قوشۇمچە) نىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسالغان بولۇپ ، ' قورالىق ، مۇھاپىزەتچى' دېگەن مەنىدە.

تەرجىمىسى:

a

1. مەن سۇلايمان ئوتاغ(چېدىر) بېشى شاھىدمەن،
2. نۇرى ئوغلى ئوسمان شاھىدمەن،
3. مەن ئىسمائىل ئوغلى ھەسەن جاللاپ پۈتۈكچى
4. شاھىدمەن،
5. مەن ئەبۇبەكىر مۇھاپىزەتچى شاھىدمەن

b

1. مەن قارا سار ئوتاق بېشى ئوغلى
2. ئوسمان شاھىدمەن،
3. مەن ئىسھاق پۈتۈكچى ئوغلى
4. ئەلى شاھىدمەن،
5. مەن يۈسۈپ چىگىت ئايرىغۇچى شاھىدمەن،
6. مەن ھەسەن تامغىچى شاھىدمەن،
7. مەن كەچمىش تەكسىن شاھىدمەن،
8. مەن سارىغ مۇھەممەد جاللاپ شاھىدمەن،
9. كۈرلەگ مۇھەممەدنىڭ ئىنىسى ئەبۇبەكىر
10. شاھىدمەن،
11. مەن يۈسۈپ ئوتاق بېشى شاھىدمەن،
12. مەن بابانائىل ئوتاق بېشى شاھىدمەن.

## قىسقارتىلمىلار:

**BSOAS:** Bulletin of the School of Oriental and African Studies, London
**JA :** Journal Asiatique, Paris
**IRAS:** Journal of the Royal Asiatic Society, London
**JASB:** Journal of the Asiatic Society of Bengal, Calcutta
**SPAW:** Sitzungsbrichte der Preussischen Akademie der Wissenschaft, Berlin
**ZDMG:** Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, Wien

## پايدىلانغان ماتېرىياللار:


مەھمۇت قەشقەرى: « دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۈرۈمچى، **1981** ـ يىلى **(I** توم)، **1983** ـ يىلى **(II** توم)، **1984** ـ يىلى **(III** توم)

ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتى لۇغەت بۆلۈمى تۈزگەن: « ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» ( قىسقارتىلمىسى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، **1999** ـ يىلى.

北京大学东方语言系阿拉伯语教研室编《阿拉伯语汉语词典》，商务印书馆，**1978** 年，北京。
北京大学东方语言文学系波斯语教研室编《波词语汉语词典》，商务印书馆，**1981** 年，北京。

Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.
Masahiro Shōgaito, Uighur Manuscripts in St. Petersburg Chinese texts in Uighur script and Buddhist Uighur texts, Graduate School of Letters Kyoto University, 2003.
J. Orbeli: Senhronistiqeskiy Tadtre i Evropeiskogo Lvrosqisieniya, Leningrad, 1961.

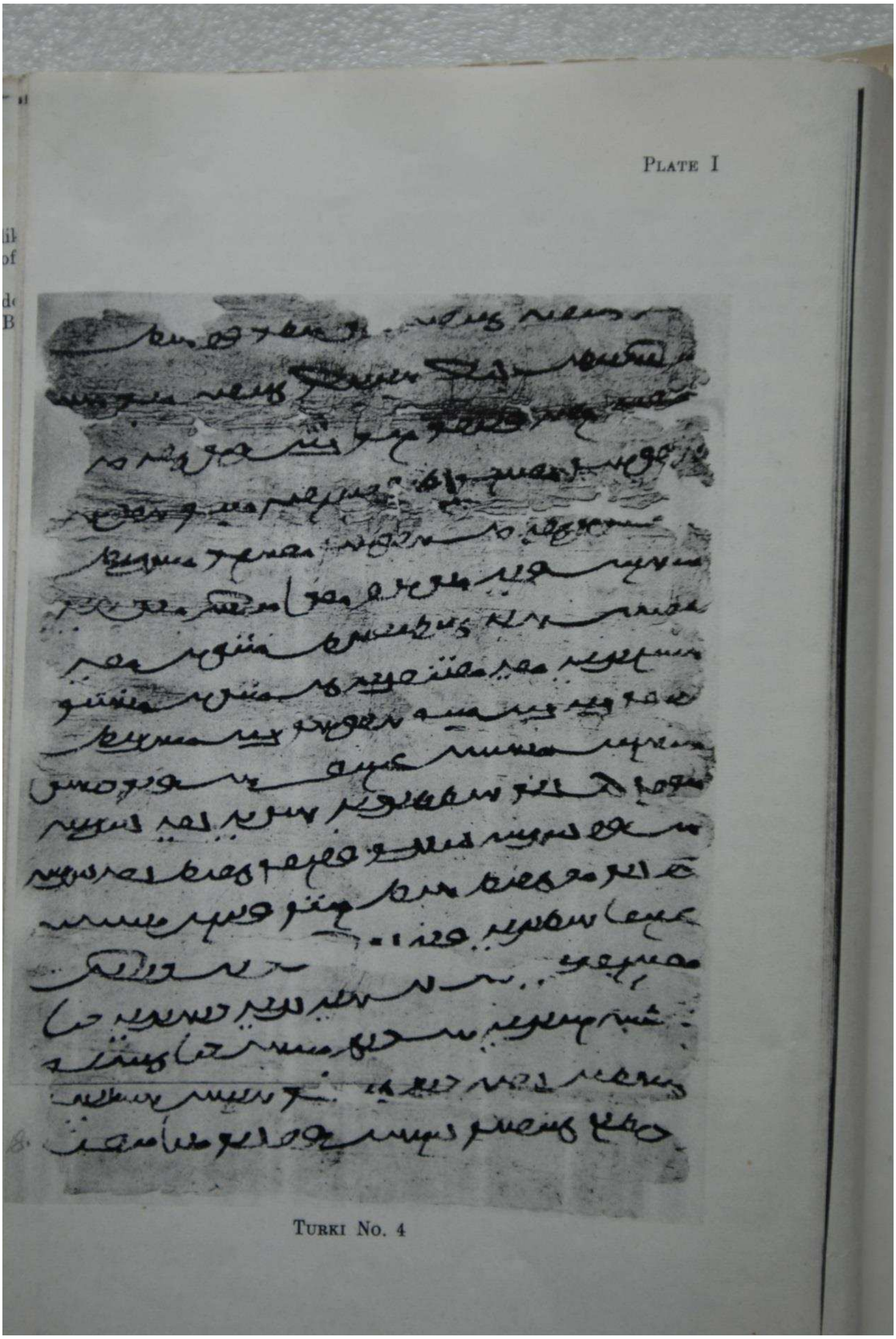


**1. ۋەسقىنىڭ سۈرىتى**

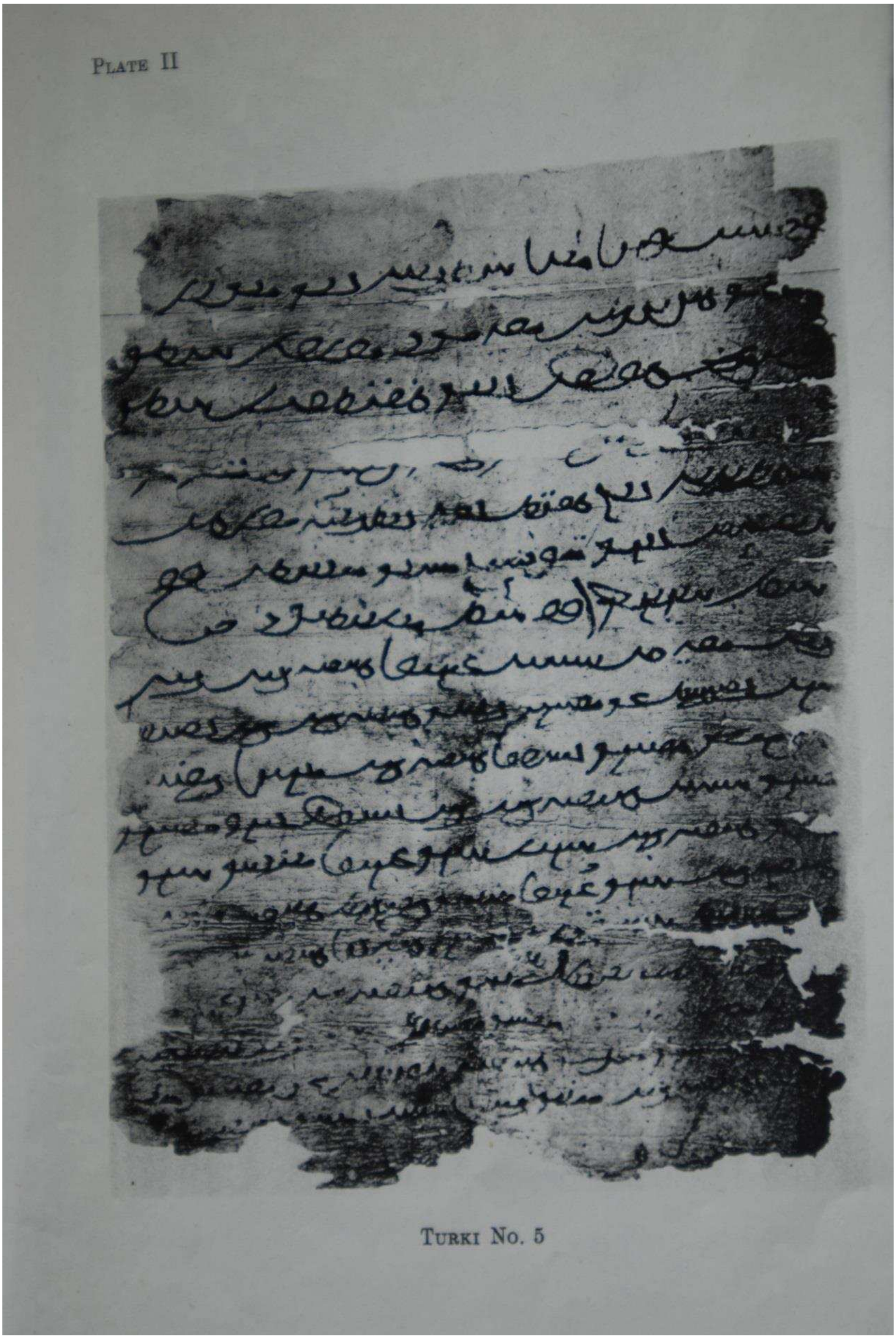


**1. ۋەسىقىنىڭ سۈرىتى (داۋامى)**

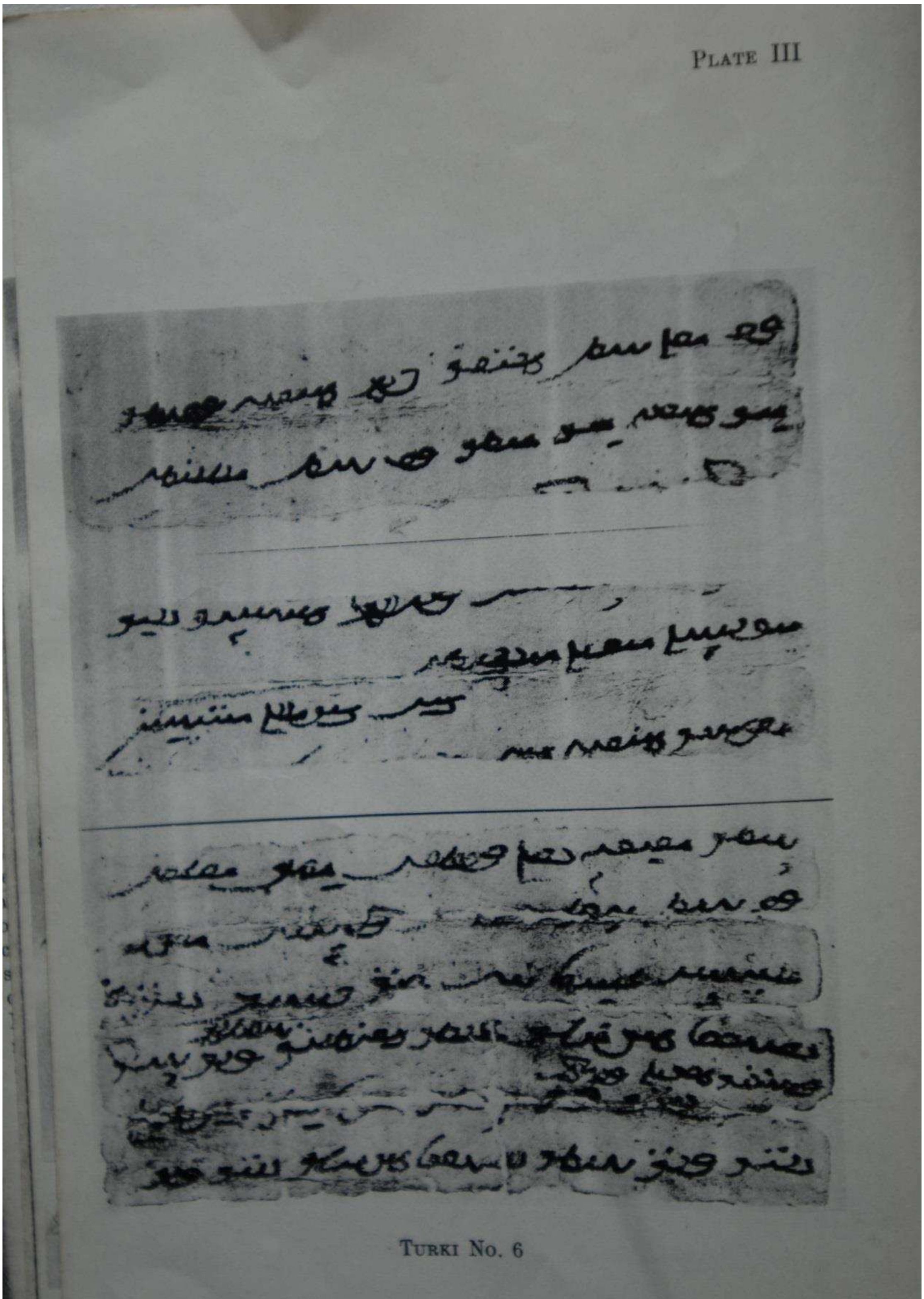


2. ۋەسقىنىڭ سۈرىتى

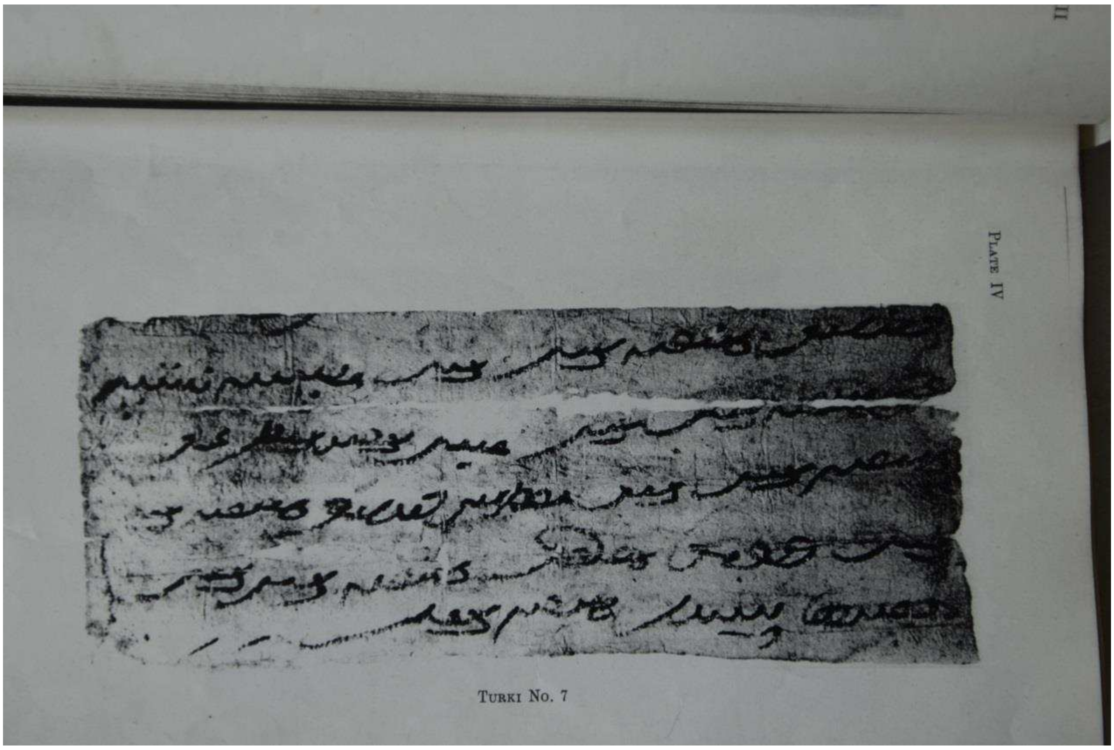


**3. ۋەسقىنىڭ سۈرتى**

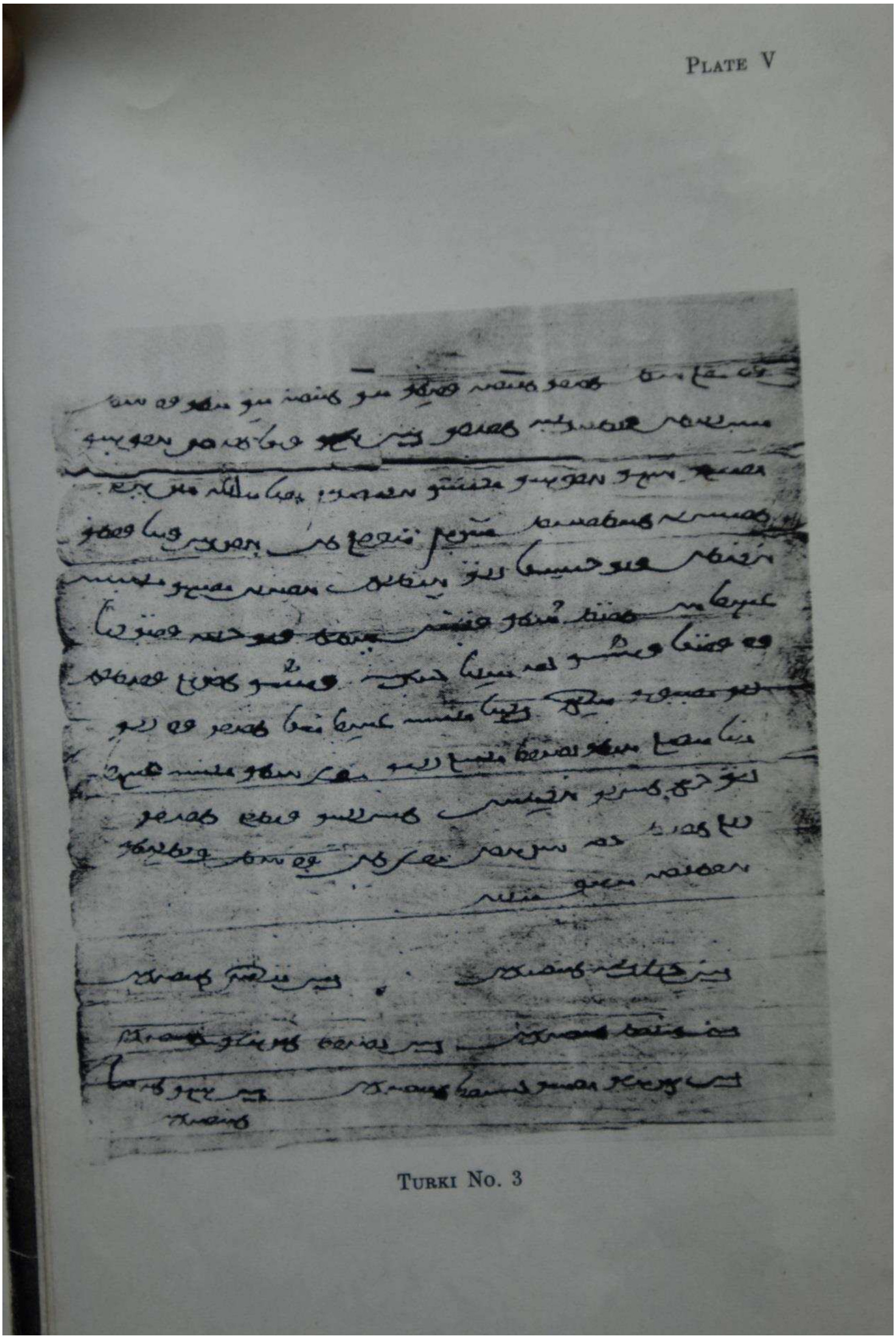


**4. ۋەسقىنىڭ سۈرەتى**

PLATE VI

TURKI No. 1 (*continued*)

**5. ۋەسقىنىڭ سۈرتى**